

РЕЦЕНЗИЈА

НА РАКОПИСОТ- СКРИПТА „МЕДИЦИНСКА ЕТИКА“ ЗА СТУДЕНТИТЕ ОД СИТЕ СТУДИСКИ ПРОГРАМИ НА ФАКУЛТЕТ ЗА МЕДИЦИНСКИ НАУКИ ОД ДОЦ. Д-Р ГОРДАНА ПАНОВА, ФАКУЛТЕТ ЗА МЕДИЦИНСКИ НАУКИ, УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП

Врз основа на одредбите од Статутот и Правилникот за единствените основи за остварување на издавачка дејност на Универзитетот „Гоце Делчев“ - Штип, како и Одлуката број 2502-268/6 од редовната седница на Наставно-научниот совет на Факултетот за медицински науки, одржана на 3.12.2013 година, избрана е Рецензентска комисија во состав:

- проф. д-р Горѓи Шуманов, редовен професор на Факултет за медицински науки;
- проф. д-р Милка Здравковска, вонреден професор на Факултет за медицински науки,

за изготвување на извештај/рецензија на приложениот ракопис „МЕДИЦИНСКА ЕТИКА“ за студентите од сите студиски програми на Факултет за медицински науки од доц. д-р Гордана Панова, Факултет за медицински науки при Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип.

По прегледот на ракописот, Комисијата до Наставно-научниот совет при Факултетот за медицински науки го поднесува следниов

ИЗВЕШТАЈ

Општи податоци: ракописот „Медицинска етика“ од доц. д-р Гордана Панова е наменет за задолжителниот предмет за студентите од прв циклус студии на Факултетот за медицински науки, на сите студиски програми, кој според Наставната програма е предвиден да се слуша во трети, четврти и петти семестар. Неделниот фонд на часови изнесува 2+1+1 и носи 4 кредити. Приложениот ракопис е работен компјутерски, текстот е дополнет со примери од праксата кои на многу пластичен начин го дообјаснуваат материјалот.

Доставениот текст потполно е подготвен во согласност со пропишаната Наставна програма за горенаведениот предмет и според барањата кои се поставуваат пред студентите во рамки на предметот, а се однесуваат на теоретската настава на Наставната програма.

Обем на ракописот: ракописот кој е приложен за рецензија е оформен на 151 страници, А4 формат, со фонт 12, работен е во Arial со македонска поддршка. Текстот е солидно обработен. Обемот на ракописот потполно ги задоволува потребите на предметот за кој е наменет, бројот на часови со кој е застапен и соодветната Наставна програма. Истовремено одговара и на одредбите од Правилникот за единствените основи за остварување на издавачката дејност на Универзитетот „Гоце Делчев“ - Штип.

Материјалот обработен во ракописот е презентираан на крајно концизен и едноставен начин и може да се констатира извонредна систематичност во презентирањето на содржините. Ракописот е систематизиран и логички поделен на осум дела (поглавја), кон кои како завршница е приложена користената литература и содржината. Овие осум логични целини на „Медицинска етика“ редоследно ја обработуваат Наставната содржина по предметот. Трудот е подготвен според стандардна методологија и обработува прашања кои се однесуваат на современите знаења во областа на медицината.

На почетокот, во *Предговорот*, авторката на ракописот ја објаснува во кратки црти идејата за обработка на овој материјал. Логиката на ваквата распределба е во согласност со потребите на студентите од повеќе студиски програми. Студентите на медицина и стручните студии мора да стекнат поголемо количество на знаење кое е неопходно потребно за извршување на лекарската професија и здравствената професија и тоа многу повеќе од порано да поработи на доизградба на своите морални карактеристики и постепено да го изгради ликот на совесен, посветен, чесен и пожртвуван лекар или здравствен работник. Исто така и на совесна, посветена, чесна и пожртвувана личност.

Поглавјето 1 (1-30 стр.) носи наслов **Етика и морал**. Етичкиот профил на секој поединец и на секое стручно лице почива на моралните темели кои тој во текот на животот со помош на блиските, родителите, пријателите и наставниците ја гради конструкцијата на своите животни и морални вредности. Општественото влијание на однесувањето на поединецот, тоа е големо и во прв план секогаш истакнува позитивни морални вредности, а тоа се оние вредности кои општеството ги фаворизира. Моралот е позитивна општествена категорија која покажува позитивни нагорни тенденции во својот развој, иако е условен од општеството. Теориската етика таквиот став го темели на сознанието дека постојат извесни заеднички, општо условени, трајно врежани морални норми кои ги прифатиле луѓето уште во првобитната заедница и кои се пренесувале усовршувајќи се и доградувајќи се преку подоцните општествени заедници до денес.

Во **поглавјето 2** (30-39 стр.) носи наслов **Етика**. Медицинската етика се дефинира како поим поширок од лекарската етика, односно медицинската деонтологија и се однесува на принципите на регулирање на нормите на однесување не само на лекарот, туку и на медицинските сестри и на сите останати медицински работници во здравството. Моралот е збир на правила и норми на човековото однесување. Моралот опфаќа широк дијапазон на човекови однесувања кои се манифестираат преку постапките на луѓето, обичаите, навиките и општествената норма. Моралот мора да се сфати како динамичен феномен на проценување на однесувањето во интерперсоналните односи. Во сите постапки и односи кон општеството, меѓусебно сите луѓе се придржуваат на обичаите, навиките, нормите или правилата на однесување. Луѓето мора да се однесуваат во сооднос со законските прописи, како би ги избегнале санкциите. Во тоа е суштинската разлика помеѓу моралните и законските норми на однесувањето.

Поглавјето 3 (39-46 стр.) е со наслов **Медицинска етика**. Медицинската етика е од исклучителна важност за медицинската струка, пред сè за лекарите, заради специфичноста на медицината како научна дисциплина и нејзината примена во праксата. Медицината се занимава со животот и здравјето на човекот, што е врвна одговорност од хуманистички и етички аспект на доживувања на најголемите вредности на оваа планета, а тоа е човекот. Медицинската етика своето учење го заснова на општите етички принципи, односно на принципите на етичкото учење. Современата медицинска наука се занимава и со односот пациент-лекар во секоја ситуација на примена во праксата на достигнатите знаења и откритија во областа на медицината, односно давањето на медицинските услуги на болниот и повредениот човек. Автономната етичка теорија гледа на односите лекар и пациент како на однос помеѓу две независни, одговорни и компетентни личности, а не како на однос. Утилитарната медицинско-етичка теорија ја застапуваат при секое одлучување на лекарот на релација лекар-пациент, обврската на лекарот, секојпат да води сметка за најдоброто на пациентот, но и она што е најдобро за поголемиот број луѓе.

Поглавјето 4 (46-48 стр.) со наслов **Етички принципи и начела на медицинската етика**. Сите професионални етики се темелат на општите етички начела, а медицинската етика битно се заснова на етичките начела специфични за лекарите и медицинските работници поради специфичноста на професијата. Медицинскиот етички кодекс за лекарите и другите стручни лица ангажирани во одговорната работа која се состои во помагање, третман и лечење на болните и повредените ги содржи тие специфични начела покрај општите етички начела. Медицинските етички кодекси содржат заеднички елементи од сите стручни дисциплини ангажирани во медицината. Медицинско-етичките принципи и начела подразбираат морални правила или барања, фундаментални, значи базични етички принципи и принципи кои се изведени од нив или да се во врска со нив.

Поглавјето 5 (48-57 стр.) со наслов **Развој на медицинската етика**-Медицинската етика посебно значење денес му придава на односот на релација лекар - здравствен работник - пациент. Тој однос, пред сè, има карактеристики на договорен однос заснован на заемни права и обврски на лекарот, како и на здравствените работници од една и пациентот од друга страна. Тие односи се засноваат на потполн реципроцитет. Лекарот и во така поставениот однос покрај професионалната врши и јавна функција, па е должен да води сметка, не само за интересите на пациентот туку и за интересите на заедницата. Социјализацијата на медицината сè повеќе ја потенцира јавната функција на лекарот, како и на сите здравствени

работници. Лекарот и здравствениот работник се обврзани да ги почитуваат медицинско-етичките принципи, но истовремено и правните норми. Доколку се огрешат од нив, сносат морални медицинско-етички санкции, но подлежат и на законско-правни одговорности.

Поглавјето 6 (57-63 стр.) е со наслов **Јатрогенија** - Сознанието за болеста кај секој човек, а особено кај чувствителните, значи страв од нејзиниот исход и секој гест и секој збор или постапка на лекарот влијае на расположението и ставот на болниот. Болниот постојано набљудува и многу ангажирано го анализира она што лекарот го прави или не го прави, а ќе влијае на неговата болест или состојба. Болниот ги гледа сите мимики на лекарот, неговата интонација во говорот или должината на времето што го поминува и не го поминува покрај неговата постела. Сето оваа може да има јатрогенизирачки ефект кај тој болен. Јатрогенизирачките ефекти можат да имаат негативно мислење и омаловажување на наодите од другите доктори, било во поглед на дијагнозата, прогнозата или терапијата.

Поглавјето 7 (63-70 стр.) е со наслов **Историски развој на медицинските закони и кодекси**. Отсекогаш се знаело дека медицинската професија е вештина која мора да стои на два камен-темелника: едниот е висока стручност и владеење со медицинската наука, а другиот се начела на хуманоста и високата етичност кој ја краси здравствената струка. Првиот пишан документ во форма на заклетва е познат како Хипократова заклетва. По неа се нижат различни записи, прописи и заклетви кои со времето попримиле облик на етички кодекси. Од старите Римјани се останати два значајни документи за лекарските должности и тоа од филозофот Сенека и писателот и лекар Ларгус. Под поимот кодекс на медицинската етика се подразбира пишан документ во кој јасно се прецизираат етичките начела и обврски на здравствениот работник.

Поглавјето 8 (71-79 стр.) е со наслов **Етички норми кај здравствените работници**. Медицинскиот тренинг опфаќа и пренесување на ставови и вештини кои професијата ги нудела долго време наназад, менувани во суптилни нијанси кои постарите колеги им ги пренесуваат на помладите. Уште во првата година, со студирањето на анатомијата, студентот по медицина мора да научи да се справи со чувството на одговорност при средбата на човечкото тело, било да е живо или мртво, со болката, страдањето, мутилацијата што останува како последица од некои болести, со инвалидноста. Да се има лековита моќ подразбира покажување на емпатија и емоционална блискост со болниот. Парадоксално е сознанието дека токму оние што ќе научат да се дистанцираат од страдањето на луѓето никогаш не стануваат добри лекари или медицински сестри, здравствени работници. Само длабоко почитувајќи ја индивидуалноста на секој болен ќе се постигне вистинската цел на медицината – здравје на пациентот. Оваа моќ не е идентична со медицинската етика, но двете обезбедуваат задоволување на потребите на пациентот, заради што всушност ние постоиме и на кого му служиме.

Поглавјето 9 (79-95 стр.) е со наслов **Начела во медицинската етика**. Здравствениот работник без оглед на својата работа и положба во здравствената служба свечено изјавува дека своите умствени и физички способности и својата стручна и општествена работа ќе ги посвети на највисоката вредност на социјалното друштво - човекот. Здравствениот работник непрекинато се бори за што побави и похумани односи меѓу луѓето и постојан напредок на човештвото. Горд на самопрекор, пожртвуваност, одушевување и други доблести на своите другари, здравствениот работник во вршењето на својата работа ќе ги негува и секогаш ќе ги манифестира. Унапредување и чување на здравјето, лекувањето на болните и продолжување на човековиот век е основна задача на секој здравствен работник, исто така, тие укажуваат на одговорноста на друштвата во унапредување на здравјето. Здравствениот работник активно учествува во здравственото воспитување, подигајќи ја здравствената свест и култура кај народот, истапувајќи против заостанатоста и останатите предрасуди и ги спречува сите облици на надрилекарсва. Здравствениот работник секогаш на сите им дава еднаква помош без оглед на расата, полот, народноста, верските убедувања, политичките определби, економските можности и свој личен однос кон човекот или неговото семејство. Тој е морално обврзан секогаш да дава итна помош. Лекарот во својата работа е независен и слободен во изборот на начинот и средствата на работењето и затоа тој е најодговорен пред својата совест, болниот и општеството. Здравствениот работник ја врши својата работа совесно, пожртвувано и хумано и по свое најдобро знаење. Тој нема

никогаш своето знаење да го употреби спротивно од принципите на хуманизмот и својата совест. Опасноста по своето здравје и животот не смее да го спречи здравствениот работник во извршување на својата должност и задача. Почитувајќи ја личноста на секој човек, здравствениот работник нема ниту со зборови ниту со постапки да го повреди неговото човечко достоинство. Постојаното следење на достигнуањата и стручно усовршување е обврска на секој здравствен работник. Стекнатите знаења е должен да им ги пренесува на своите соработници. Соработката на здравствените работници се заснова на другарство, искреност, одговорност и пренесување на искуствата и во интерес на човекот и неговата добросостојба.

Поглавјето 10 (95-106 стр.) е со наслов **Етика спрема човековото тело**. Кога зборуваме за човечкото суштество се осврнуваме на пациентот, неговото лекување, личноста, човековото тело итн. Човековото тело има свои сопствени права, ова се однесува кога пациентот ќе умре, па ќе остане само мртвото тело. Особено е важно ако се размислува од телото да се вадат органи за трансплантација или телото да се користи за анатомски и патолошки лаборатории. Секцирањето на телото за кое зборуваме има многу сличности со аутопсијата која се прави со тукушто умрен човек, или разликата во терминот секцирање и аутопсија е во времето на активноста. Секцирањето значи дејствување врз порано умрен (денови, месеци), додека аутопсијата значи дејствување врз тукушто умрен (по неопходните шест часа по смртта). Најбитна причина за правање на аутопсија е откривање на вистината. Особено важна е аутопсијата при ненадејна смрт или ако настанала без никаква медицинска супервизија. Таа треба да се прави на сите болни кои умреле додека лежеле во болница, заради потврдување на дијагнозата и видот на лекувањето. Таа се прави и кај доцна фетална, неонатална смрт или смрт на доенче, со цел да им се помогне во давање на совети на родителите околу идните бремености. Аутопсијата е корисен мониторинг за уточнување на ефектноста на нови дијагностички или терапевтски технологии. Аутопсијата е начин на едукација по предметот Патологија. Разбирање на дејството на инфективните агенси, како што е вирусот на имунодефициенцијата, патогенеза на Алцхајмеровата болест (тешка неизлечлива болест со деменција, која не е резултат од старечка артериосклероза). Проценка на реакцијата на телото при имплантирање на титаниумски протези на колковите. Проблемот со еутаназијата се поставува во оние ситуации кога тешко и неизлечливо болниот не може повеќе да ја издржи својата состојба и сака побрзо да умре, а не е способен да изврши самоубиство па бара тоа да го направи здравствениот работник.

Поглавјето 11 (108-138 стр.) е со наслов **Клиничка етика**. Во последните децении терминот генетски инженеринг станува многу често употребуван, навестувајќи неизвесност или дури некоја мрачна иднина. Од друга страна, генетската терапија не е нов термин, се јавува во науката некаде во 1960 година, иако до денес нејзината примена е многу ограничена. Хуманата генетика подразбира широка биотехнологија, вклучувајќи неколку активности: генетски скрининг и употреба на ДНК проби, пренатална дијагноза и селективен абортус, генетско советување за можна соматска генетска терапија, можност за герминативна генетска терапија, проектот за хуманиот генот, клонирањето како идна можна преокупација. Сите наведени активности предизвикуваат етички дилеми и големи јавни расправи и трибини. Од друга страна, молекуларната медицина подразбира три главни полиња на активности: студирање на гените и генските продукти, детекција на абнормалните генски експресији кај различни болести, терапевска модификација на абнормалната генетска експресија.

Поглавјето 12 (140-146 стр.) е со наслов **Морални обврски на здравствениот работник кон општествената заедница**. Моралните обврски на здравствениот работник се повеќекратни. На прво место тоа е обврската кон болниот, почитување на неговата личност, уважување на неговите желби и право на лечење, обврски кон семејството на болниот и кон своите колеги, па и кон установата во целост. Здравствениот работник е општествен работник и како таков подлежи на обврски пропишани со Законот за јавни служби. Во многу ситуации тој може да се најде и пред етичко прашање - како да постапи? Дали да ги уважува желбите и интересите на болниот за кој постои или да ги штити интересите на заедницата и општеството во целина. Бројни лекари се толерантни кон

неоправданите барања на пациентите и како да немаат доволно морална цврстина и сила на болниот отворено да му кажат дека неговото барање нема медицинска основа.

Поглавјето број 13 (138-143 стр.) е со наслов **Закон, етика, медицина**. Медицинските закони се комплексни, а најмногу се поврзани со професионалните должности. Во првата група на закони се дефинирани должностите кои општеството им ги пропишало на докторите, медицинските сестри и др. Специјално се дефинирани односите спрема ментално болните, користењето и односот кон телото, налогот за аутопсија итн. Втората група се однесуваат на криминални дејствија поврзани со смрт или тешки повреди, во кои медицинските лица се виновни поради криминално однесување. На пр., доктор кој сексуално ја злоупотребил пациентката или платено лажно сведочење на лекар во некој судски случај итн. Во третата група закони се опфатени можните штети што лекарот со своето работење му ги нанел на пациентот при што последниот бара отштета.

По презентираниот материјал следи деталната **Содржина** на ракописот која е уредно презентирана, со јасно и логично обележување на поглавјата со наслови, а одделните делови во склоп на поглавјата како поднаслови на обработената содржина. Страните обележани во делот **Содржина** соодветствуваат на обележувањата во ракописот.

Литературата е наведена на крајот од ракописот, што му овозможува на читателот (студентот) да ги прошири своите знаења. Базичната литература се состои од повеќе цитирани книги, учебници кои претставуваат извор на информации кои се сублимирани во предложениот материјал на овој ракопис.

Доставениот ракопис несомнено има добар наставен пристап кон проблематиката што ја обработува и врз основа на изнесеното може да се заклучи дека се работи за обемен и квалитетен труд кој е од посебен интерес за едукација од областа медицинска етика.

Трудот е работен според Наставната програма на Факултетот за медицински науки, комплетно и стручно е оформен и дава придонес во стручната литература, со што реално се потенцираат очекувањата дека ќе одговори на својата намена. Досега не е објавен учебник со иста или слична содржина на Факултетот за медицински науки во Штип. Токму тоа ја поставува реалната потреба од еден сеопфатен учебник за овој предмет.

Ракописот „Медицинска етика“ во целост ги задоволува критериумите за учебно помагало/скрипта по задолжителниот предмет. Работен е според Наставната програма за споменатиот предмет, а воедно ги задоволува и условите од одредбите во Правилникот за издавање на учебници пропишани според Правилникот за единствените основи за остварување на издавачка дејност на Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип.

Врз таа основа, Рецензентската комисија го препорачува за издавање како скрипта ракописот „МЕДИЦИНСКА ЕТИКА“ од доц. д-р Гордана Панова, Факултет за медицински науки, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, наменет за студентите на прв циклус студии при Факултетот за медицински науки на Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. д-р Горѓи Шуманов, редовен професор, с.р.

Проф. д-р Милка Здравковска, вонреден професор, с.р.